

İstanbul'un Kadim Sanayi Muhiti: Tophane

Pınar Çevik Azap

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

1453'te topların etkili atışları sayesinde İstanbul'un sağlam surlarını yıkarak fethi gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra topçuluğa ve topçuluk fennine verdiği ehemmiyetin bir nişanesi olarak şehir dışında ve boğazın en iyi iskelesinin yakınında süratle bir top dökümhanesi inşa ettirmiştir.¹ Fatih Sultan Mehmed'in askerî yapıyı tesis etmek üzere bugün Tophane olarak anılan semtte inşa ettirdiği bu ilk dökümhane binası, aynı zamanda bölgenin ilk müstemilatını da meydana getirmiştir.²

Kimi kaynaklar, Fatih Sultan Mehmed'in ilk top dökümhane binası inşa ettirdiği bu mevkide Bizans döneminden kalma bir topha-

.....

- 1 Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi*, nşr. Murat A. Karavelioğlu ve dğr, (İstanbul: Bika Yayınları, 2003), s. 187-192; İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophane-i Âmire ve Top Döküm Faaliyetleri," *Doğubatı*, (2009), s. 253; Salim Aydüz, "Roket Bir Osmanlı İcadı Mı?," *Yedikıta*, 90 (2016), s. 29; Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)," *Osmanlı: Teşkilât*, VI (1999), s. 634-635.
- 2 Salim Aydüz, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), s. 75, 78, 79, 81; Çelik Gülersoy, "Tophane," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, 1994, 7, 275.

ne veya barut, gülle gibi ateşli silahların üretildiği bir bina olduğunu ve Fatih Sultan Mehmed'in bu bina üzerine Tophane-i Âmire'yi temellendiğini beyan etmiştir.³ Kimi batılı yazarlar ise burada, Bizanslılardan değil de Cenevizlilerden kalma bir dökümhane binası olduğunu ve Fatih'in bu dökümhaneyi genişleterek yenisini tesis ettiğini söylemişlerdir.⁴ Ancak İstanbul'un fethi ile neticelenen kuşatma süresince, Bizanslıların kullandığı ateşli silahlar dikkate alındığında ve de Bizans'ın bahsi geçen zaman diliminde top döküm faaliyetlerinde bulunduğu dair herhangi bir bilgiye ulaşılamıyor olması, bu görüşü geri plana atmaktadır. Diğer taraftan bu mevkide, Bizanslılardan değil de Cenevizlilerden kalma bir tophane olabileceği görüşü akla yatkın gelse de bunun da en azından İstanbul'un fethedildiği yıllardan önce faaliyette olmadığı görüşü akla yatkın gelmektedir.⁵ Tüm görüşlere ilave olarak Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'u fethetmesinin ardından şehrin tasarımında Bizans dönemi yerleşimlerini dikkate alarak imar faaliyetlerine giriştiğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu kapsamda Fatih Sultan Mehmed'in, Bizans'tan kalan tersanelerin bulunduğu yerlere tersaneler inşa ettirmiş olabileceği gibi Bizanslılardan olmasa da Cenevizlilerden kalan herhangi bir bina kalıntıları üzerine top dökümhanesi inşa ettirmiş olabileceği de ihtimal dahilindedir.⁶

Cristoforo Buondelmonti'nin, İstanbul'un fethinden yaklaşık otuz sene önce yani 1420-22 yıllarında tersim ettiği Konstantinopolis çiziminde, Tophane-i Âmire'nin kurulduğu alan, surların dışında boş ve ormanlık bir hâlde görülmektedir. Söz konusu haritada, burada sadece bir kule ve kilise göze çarpmakta olup herhangi bir yerleşim görülmemektedir.⁷

.....

3 Aydüz, XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire, s. 75, 78, 79, 81.

4 Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek*, çev. Tanju Akad, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), s. 232.

5 Aydüz, XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire, s. 75, 78, 79, 81.

6 Salim Aydüz, "İstanbul'un Gümüş Şehri: Tophane ve Tophane-i Âmire," *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 47-48 (2010-2011), s. 131.

7 Claudia Barsanti, *Costantinopoli e l'egno nei primi decenni del XV secolo: la testimonianza di Cristoforo Buondelmonti*, (Roma: Rivista dell'Istituto Nazionale d'Archeologia e Storia dell'Arte, 2001), s. 184.

Resim 1. Cristoforo Buondelmonti'nin Konstantinopolis Haritası.⁸

Neticede Fatih Sultan Mehmed'in askerî tesis inşa etmek üzere tercih ettiği bu ağaçlık ve ormanlık boş alan,⁹ Cenevizlilerden kalma Galata surlarının dışına açılan kara kapısında yer almaktadır.¹⁰ Ayrıca Boğazın en iyi iskelesinin yakınında olan ve Bizanslılar tarafından Metopon olarak adlandırılan bu bölgeye¹¹ güzel görünümünden dolayı "Gümüş Şehir" anlamına gelen Argyropolis de denilmektedir.¹²

.....

8 Aydıöz, "İstanbul'un Gümüş Şehri," s. 132; Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), s. 192-193.

9 Midhat Sertoğlu, *Büyük Resimli İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Yeni İstanbul Gazetesi, 1968), s. 463.

10 Kimi kaynaklar, Tophane'nin bulunduğu mevkiinin, Galata surlarının onuncu kapısı, kimi kaynaklar da dokuzuncu kapısı olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Mehmed Ziya Bey, s. 233; Midhat Sertoğlu, "Galata ve Tophane," *Hayat Tarih Mecmuası*, 7 (1977), s. 10

11 Mehmed Ziya Bey, s. 232; Çelik Gülersoy, "Son 400 Yılda Tophane Sementi," *Arkeoloji ve Sanat*, V/16-17 (1982), s. 13.

12 Aydıöz, "İstanbul'un Gümüş Şehri," s. 132; Burçak Evren, *Seyyahların gözüyle Semt Sement İstanbul*, (İstanbul: Novartis Yayınları, 2010,) s. 346; Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, s. 14. Kolağası Mehmed Ziya Bey eserinde, Tophane'yi de içine alan Fındıklı bölgesinin eski adının Bizans İmparatoru Arkadius zamanında Patrik Attiens tarafından verilen ve Gümüş Şehir manasına gelen Argyropolis olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Mehmed Ziya Bey, s. 233. Aynı bilgiyi Kömirciyan da vermiştir. Bkz. Eremya Çelebi Kömirciyan, *İstanbul Tarihi (XVII. asırda*

Cristoforo Buondelmonti'nin Konstantinopolis haritasında da görüldüğü üzere Bizans zamanında burada çok eski zamanlardan kalma bir Apollon mabedi ve Tophane'nin kurulacağı kısımda da bir kilise bulunmaktadır.¹³

Fatih Sultan Mehmed, ister Bizanslılardan kalma isterse de daha önceki zamanlardan yani Cenevizlilerden kalma bir bina kalıntıları üzerine olsun, neticede yerleşime açık olmayan boş ve ormanlık bir mevkiye, ilk top dökümhane binasını inşa ettirerek hem askerî tesislerin temelini atmış hem de bu bölgenin zamanla bir semt haline gelmesinin ilk adımını atmıştır.

Tophane-i Âmire, zamanla etrafına kurulan yerleşim yerleri ile kısa sürede İstanbul'un en cazip semtlerinden biri haline gelmiştir.¹⁴ İlk top döküm binasının tesis edilmesiyle başlatılan askerî yerleşimden sonra Samsun, Bartın, Bafra Ereğli, Amasra gibi Anadolu kentlerinden getirtilen Müslüman nüfusun burada iskân ettirilmesiyle, sivil yapılanma da başlamıştır.¹⁵ Fatih Sultan Mehmed'in burada temellerini attığı askerî tesis, kısa sürede yerleşimin başlamasıyla bu karakteristik binalardan dolayı adını bu mevkide bulunan tüm mahallelere vermiştir.¹⁶

.....

İstanbul), çev. Hrand D. Andreasyan, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952), s. 262.

13 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 13. Kömürçiyen, Bizanslılar'dan kalma bu kiliselerin, Ste. Claire ve Aya Photini kiliseleri olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Kömürçiyen, s. 259. Evliya Çelebi ise Bizanslılar zamanında ormanlık alanda bulunan bu kilisenin, Aya Aleksandira adında bir manastır olduğunu ve Cihangir Cami'nin o kilisenin yerine yapıldığını kaydetmiştir. Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), s. 395.

14 Ayduz, "İstanbul'un Gümüş Şehri," s. 131; Evren, s. 346; Kömürçiyen, s. 260.

15 Ayduz, "İstanbul'un Gümüş Şehri," s. 132. Zamanla nüfusu artan Tophane'de, Evliya Çelebi'nin ifade ettiğine göre, yüz yetmiş Müslüman mahallesi, yirmi Rum mahallesi, yedi Ermeni mahallesi, iki cemaat de Yahudi bulunmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi, s. 400. XV. yüzyıldan itibaren boğaz kıyılarında Tophane, Salıpazarı, Fındıklı, Kabataş, Beşiktaş gibi semtler, Türk yerleşimleriyle gelişen semtlerdendir. Bkz. Mustafa Cezar, "Ondokuzuncu Yüzyılda Beyoğlu Neden ve Nasıl Gelişti," *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, (1994), s. 2676.

16 Evren, s. 346; Mehmed Râif, *Mirat-ı İstanbul*, (İstanbul: Maarif Nezareti, 1314), s. 369; M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi," *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*

Peki askerî imalathanelerin inşa edilmesi ile temelleri atılan ve semte adını veren “Tophane” kelimesi, Osmanlı belgelerinde ilk defa ne zaman kullanılmaya başlanmıştır? “Tophane” adı, fetihden on iki sene sonra Topkapı Sarayı’nın inşası münasebetiyle sarayın konumunun tarihlendirilmesinde kullanılmıştır. Burada yeni yapılan sarayın bir tarafının Tophane’ye baktığı ifade edilmiştir. Ayrıca aynı tarihlerde kaleme alınan Fatih Vakfıyesinde, yine aynı mevki “Tophane Kapısı” şeklinde zikredilmiştir. Tophâne-i Âmire terkihi ise kuruma ait 1513 tarihli muhasebe defterinde geçmektedir.¹⁷

Osmanlı Devleti’nin barutlu silahlara olan gereksinimini karşılamak üzere temelleri atılan Tophane tesisleri, Fatih Sultan Mehmed’den sonraki padişahlar döneminde de gelişerek ve genişleyerek varlığını devam ettirmiştir.¹⁸ Zamanla artan ihtiyaçlar doğrultusunda Tophane’ye ait binaların sayısı ve kapladığı alan genişletilmiştir.¹⁹ Fatih Sultan Mehmed’den sonra Sultan II. Bayezid, Tophane-i Âmire’de çalışan usta ve top dökücülerinin ikametleri için bazı binalar ilave ettirmiş ve müstemilatı genişletmiştir. Ayrıca yine bu dönemde İstanbul dışında da önemli top dökümhaneleri inşa edilmiştir.²⁰

.....

(DİA), 1992, 6, 251-262; Tophane gibi Kazlıçeşme, Kuruçeşme, Beşiktaş, Kabataş gibi semtlerde de aynı durum söz konusudur. Bkz. Semavi Eyice, “İstanbul’un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme,” *Türkiyat Mecmuası*, XIV (1964), s. 213.

17 Aydıöz, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire*, s. 78; Salim Aydıöz, “Tophâne,” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, s. 253.

18 Oğuz Ceylan, “Top Döküm Binaları ve Onarımları,” *Geçmişten Günümüze Be-yoğlu*, I (2004), s. 175.

19 Aydıöz, “Roket Bir Osmanlı İcadı Mı?,” s. 31.

20 Salim Aydıöz, “Tophane-i Âmire ve Müstemilatı,” *Osmanlı:Teşkilât*, VI (1999) s. 649; Evliya Çelebi, s. 396. Fatih Sultan Mehmed’in daha sonları Tophane olarak anılacak mevkide ilk inşa ettirdiği top dökümhanesine ilave olarak bir kışla inşa ettirdiği bilgisi kaynaklarda farklılık göstermektedir. Kimi kaynaklarda Fatih zamanında inşa ettirilen binalar arasında bir de kışla olduğu bilgisi verilmekle beraber kimi kaynaklarda kışlanın II. Bayezid zamanında ilave edildiği ifade edilmiştir. Bkz. Aydıöz, *XV. ve XVI. Yüzyılda Tophane-i Âmire*, s. 75, 78, 79, 81; Mehmet Halit Bayrı, *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, (İstanbul: Hayat Yayınları, 1951), s. 62; Gülersoy, “Son 400 Yılda,” s. 15.

Büyük oranda kara ordularına ait bir silah olarak gelişme gösteren top, sonraları donanmada da kullanılmaya başlanmış ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin büyüme ve sınırlarını genişlettiği dönemlerde çok sayıda topa ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde top imalatının her devirde büyük bir artış göstermesinin temel etkeni olmuştur.²¹ İlgili bağlamda Kanunî Sultan Süleyman, top dökümüne ve topçu sınıfına rağbet edip, Fatih Sultan Mehmed zamanında temelleri atılan ve Sultan II. Bayezid'in genişlettirdiği Tophane-i Âmire'yi yıktırtarak yeni baştan bir Tophane ve müstemilatını inşa ettirmiştir.²²

Resim 2. Matrakçı Nasuh'un Galata Minyatürü.²³

Kanunî Sultan Süleyman zamanında yeni baştan dizayn edilen Tophane-i Âmire ve müstemilatına humbarahane, dökümhane, kundakhane, marangozhane, topçu ve dökücü kışları, top arabası ve tekerlekleri imalathaneleri eklenmiştir.²⁴ XVI. asrın ortalarında

.....

21 Bostan, "Top Döküm Faaliyetleri," s. 254.

22 Evliya Çelebi, s. 396; Haluk Şehsuvaroğlu, "İstanbul'da Yeniden İmar Edilen Semtlerden Tophane," *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 181 (1957), s. 3; Kömürciyan, s. 259; Sertoğlu, "Galata ve Tophane," s. 13.

23 Matrakçı Nasuh'un minyatürü için bkz. Seyit Ali Kahraman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2021), s. 28-29.

24 Aydıüz, "Tophane-i Âmire ve Müstemilatı," s. 649. Kanuni Sultan Süleyman zamanında sadece Tophane-i Âmire tesisleri elden geçirilmekle kalınmamış ve

Tophane meydanında, Tophane-i Âmire imalatı olan her türlü top ile seferlerde ele geçirilen toplar sergilenmekteydi. Bilhassa Kanuni Sultan Süleyman, Macar galibiyeti neticesinde Macaristan'dan getirilen ve üzerinde haç kabartmaları olan topları, Top Dökümhanesi önünde deniz kenarında sergiletmekteydi.²⁵ Dönemin minyatürcüsü Matrakçı Nasuh'un Galata minyatüründe de deniz kıyısında üç bacasalı bir top dökümhanesi ile etrafında irili ufaklı müstemilatı ve yine deniz kıyısında dizili muhtelif cins ve ebatlardaki toplar hemen göze çarpmaktadır.

Matrakçı Nasuh'tan yaklaşık iki asır sonra yaşayan Evliya Çelebi de seyahatnamesinde Matrakçı Nasuh'un çizdiği formda bir Tophane tasviri betimlemiştir. Kendisi; Tophane-i Âmire'nin, deniz kenarından yüz adım içeride yüksek bir dağın eteğinde dört tarafı duvarla çevrili bir yapı olduğunu ve bu binanın üstünde büyük bacalar bulunduğunu kaydetmiştir. Top döküm işinin büyük bir merasimle icra edildiğini ve top döküleceği zamanlarda padişah, sadrazam ve diğer vezirlerin hazır bulunduğunu, dualar eşliğinde top dökme işleminin gerçekleştirildiğini anlatmıştır. Evliya Çelebi bu bilgilere, top döküm binası önünde padişaha mahsus bir köşk olduğunu ve padişahın top merasimlerini izlemek üzere Tophane'ye geldiğinde bu köşkü kullandığını da ilave etmiştir. Ayrıca Matrakçı Nasuh'un minyatüründe görüldüğü gibi, deniz kıyısında köşkün önünde her türden binlerce top dizili olduğunu ve topların büyük çınar ağaçlarının gölgesinde tertipli bir şekilde görüldüğünü de Evliya Çelebi tarafından kaydedilmektedir.²⁶

Tophane-i Âmire ve müstemilatı, kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar, yapılan işin mahiyetinden dolayı yüksek sıcaklıkta ateş yakıl-

.....

İstanbul'un o yıllarda gözde semtlerinden biri olması hasebiyle de birçok mimari eserin inşa edilmesi için tercih edilen bir semt olmuştur. Zira Mimar Sinan tarafından Kapdan-ı Derya Kılıç Ali Paşa Cami ve Külliyesi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Cihangir'in hatırasına yine Mimar Sinan'a Cihangir Camii inşa edilmiştir. Dolayısıyla Kanuni zamanında Tophane, askerî mimari yanında dini mimariye de hizmet etmiştir. Bkz. Kömürciyan, s. 262.

25 P.Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956), s. 95.

26 Evliya Çelebi, s. 396-399.

ması ile içten kaynaklanan yangın ya da yakın civarlarda meydana gelen büyük yangınlar ve deprem gibi dış sebeplerden dolayı çok fazla tahribata uğramış, bu yüzden pek çok defa adeta sıfırdan inşa edilmiştir. En son Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeni baştan inşa edilen Tophane-i Âmire ve müştemilatı, 1719 ve 1720 yıllarında, büyük bir yangında yok olmuş ve yanan binalar yeniden yaptırılmıştır.²⁷ Bu tamirattan birkaç sene sonra bu defa 1723 yılında Küçük Çelebizade Asım Efendi, Tophane-i Âmire'nin kargir olarak tamiri ve küçük yeni bir ocak ilavesinden bahsetmiştir. Ayrıca aynı yıl içinde Tophane'de büyük bir su sarnıcı da inşa edilmiştir.²⁸

Zaman zaman semt yangınlarından zarar gören ve bu vesileyle tecdit edilen Tophane-i Âmire ve müştemilatı, 1743 yılının Mart ayında Tophane'de çıkan ve kısa sürede Topçular Kışlası'na kadar uzanan yangın neticesinde oluşan tahribatın giderilmesi için aynı yıl içerisinde kapsamlı bir tamirattan geçirilmiştir. Zaten Sadaret'te bulunduğu müddet boyunca Tophane-i Âmire'de giriştiği iyileştirmeler sayesinde Tophane'de dökülen topların sayısında ciddi bir artış sağlayan Sultan I. Mahmud'un Sadrazamı Hekimoğlu Ali Paşa, yangından zarar gören Tophane binalarının yeniden inşası için talimat vermiştir.²⁹ Bu sayede 1743 yılında günümüzdeki haliyle beş kubbeli dökümhane binası ile bitişiğindeki tek kubbeli küçük dökümhane binası inşa edilmiştir.³⁰

.....

27 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 15; Ayduz, "Tophane-i Âmire ve Müştemilatı," s. 649; Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler," *İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları*, (1963), s. 351.

28 Cezar, "Yangınlar ve Tabii Afetler," s. 351.

29 Mehmet Yılmaz Akbulut, *Hekimoğlu Ali Paşa*, (İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2022), s. 349-350.

30 Ayduz, "Tophane-i Âmire ve Müştemilatı," s. 649-650.

Resim 3. Beş Kubbeli Dökümhanesi Binası ve Tophane Meydanı.³¹

Beş kubbeli dökümhane binasının kapısının üzerinde bulunan kitabede bu inşattan sorumlu olan dönemin Topçubaşısı Mustafa Ağa'nın elinden çıkma Sultan I. Mahmud'un tuğrası ve şair Şem'i'ye ait manzume bulunmaktadır. Kitabeye H. 1156 [M.1743] tarihi düşülmüştür.³²

Resim 4. Günümüzde Tophane-i Âmire Kültür ve Sanat Merkezi Olarak Hizmet Sunan Beş Kubbeli Dökümhane Binasının Kapısı ve Kapının Üzerindeki Kitabe.³³

.....

31 Jean Babtiste Hilair'in Tophane Dökümhanesi ve Tophane Meydanı çizimi için bkz. *Gravürlerle Türkiye İstanbul 1*, haz. Mustafa Sevim, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), s. 231.

32 Ayduz, "Tophane-i Âmire ve Müştemilatı," s. 650.

33 Yazar tarafından çekilmiştir. (30 Mart 2022)

1743 yılındaki onarım ve inşaatın ardından 1745 yılında dökümhane binasının önündeki meydan, denize kazıklar çakılmak suretiyle doldurularak meydan genişletilmiştir.³⁴ Bu mevkide denizin kazıklar çakılmak suretiyle doldurulması ilk değildir. Zira Mimar Sinan'ın eserlerinden olan ve 1581'de tamamlanan Kılıç Ali Paşa cami ve külliyesinin inşasına başlanılmadan evvel caminin ve külliyesinin inşa edileceği arsa ile Tophane meydanının büyük bir kısmı daha önceleri körfezdir. Kılıç Ali Paşa, camisini inşa ettirmeye başlamadan evvel Tersane'den getirttiği birçok Hristiyan forsalar çalıştırarak denizi doldurtmak suretiyle alan elde etmiştir.³⁵ Kazıklar çakılmak suretiyle denizin doldurulması, ilerleyen dönemlerde gerçekleşmiştir. Zaman zaman vukua gelen semt yangınlarından nasibini alan Tophane-i Âmire ve müştemilatı, 1765 yılındaki büyük Tophane yangınından da zarar görmüştür. Dönemin padişahı Sultan III. Mustafa, yangından zarar gören binaları tamir ettirmiştir.³⁶

Sultan III. Selim Zamanında Tophane-i Âmire

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde alınan ağır mağlubiyetler, Osmanlı topçuluğunun ve barutunun çağın çok gerisinde kaldığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir.³⁷ Dönemin padişahı Sultan III. Selim, devletin bu kötü gidişatının önüne geçilmesinin çaresini askerî ıslahatlarda görerek bir dizi askerî ıslahat programı belirlemiş ve önceliği topçuluk alanındaki ıslahatlara vermiştir.³⁸ Evvela Topçu Ocağı için müstakil bir nizamname hazırlanarak Yeniçeri Ocağı içerisinde yer alan Topçu Ocağı'nı ıslah ettirmiştir.³⁹ Bu doğrultuda, teknik işlerin başına “Topçubaşı”, mali ve idari işlerin başına da bir “Nazır”

.....

34 Gülersoy, “Son 400 Yılda,” s. 15.

35 Kömürçüyan, s. 260; Gülersoy, “Son 400 Yılda,” s. 20.

36 Aydın, “Tophane-i Âmire ve Müştemilatı,” s. 18.

37 Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), s. 136, 187.

38 Gülersoy, “Son 400 Yılda,” s. 15.

39 26 Şubat 1793'de Topçu Ocağı için hazırlanan nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamnameye göre tüm topçu neferleri, herhangi bir fark gözetilmeksizin aynı nizamnameye tabi tutulmuştur. Fatih Yeşil ve Ömer Gezer, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürat Topçuluğu II (1773-1807): Taktik, Talim, Muharebe Performansı ve Nizam-ı Cedid,” *Osmanlı Araştırmaları*, LIII (2019), s. 274, 275.

getirilmiştir. Doğrudan doğruya Sadrazama bağlanan teşkilatın tüm işlerinin meşvereti için topçubaşı, nazır, top dökümhanesinin başından oluşan bir de Divan kurulmuştur.⁴⁰ Sultan III. Selim'in, planladığı askeri ıslahatların içerisinde önemli bir yer tutan topçuluk kısmı ile alakalı kurumsal anlamda gereken düzenlemeler tekml edilirken diğer taraftan işin sanayi kısmını oluşturan Tophane-i Âmire ve müştemilatı da tamamıyla elden geçirilmiştir. Bu dönemde; İsveç, İngiltere ve özellikle Fransa'dan topçuluk alanında uzmanları getirilmiş ve kapsamlı bir ıslahat hareketi başlatılmıştır.⁴¹ Bu sayede Tophane-i Âmire'de tarihi dökümhanenin fırınları, dönemin teknolojisine uygun olarak geliştirilmiş, yurt dışından yeni makineler alınmıştır.⁴²

Sultan III. Selim nizam-ı cedid programı kapsamında 1792-93 yılında Tophane'nin deniz tarafına büyük ve Avrupa tipindeki kışlaları inşa ettirmiştir. Topçu Ocağı özelinde kaleme alınan nizamnamelerin de etkisiyle eskiden Ahırkapısı yakınında bulunan Top Arabacıları Kışlası, Tophane'ye nakledilmiştir. Böylece Tophane'nin deniz kıyısında Topçu ve Top Arabacıları kışlaları inşa edilerek her iki sınıf Tophane'de bir araya getirilmiştir. Ayrıca yapılan istimlak neticesinde civarda bulunan dükkanlar yıktırılmış ve denize paralel bir şekilde iki sıra halinde inşa ettirilen kışlalar genişletilmiştir. Kışlaların ortasına bir de kışla camisi inşa ettirilmiştir.⁴³ 1792-93 senesindeki imar faaliyetleri kapsamında Sultan III. Selim, Tophane Çeşmesi'nin önünde bulunan meydandaki eski çınar ağaçlarının bir kısmını kestirmiş ve bu ağaçların altında dizili olan topları da kaldırmıştır. Genişletilen meydanın bir kısmını, nizam-ı cedid askerlerinin talimleri için talimگاه olarak düzenletmiştir.⁴⁴ Bu sayede ıslah edilen topçu birlikleri, nizam-ı cedid programı kapsamında bu talim meydanında her gün iki defa talime ve haftada üç kere manevra eğitimine tabi tutulmuştur.⁴⁵

.....

40 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 15.

41 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), s. 66; Shaw, s. 187-188

42 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 15.

43 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 18; Cezar, "Yangınlar ve Tabii Afetler," s. 370.

44 Kömürçüyan, s. 260; Evren, s. 349; Şehsuvaroğlu, s. 4; G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfiyeleri*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), s. 96; Doğan Kuban, *Osmanlı Mimari*, (İstanbul: Yem Yayıncılık, 2007), s. 552.

45 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 15.

Sultan III. Selim'in askerî ıslahatlarında önemli bir yer tutan Tophane-i Âmire ve müştemilatı, bu dönemde yeni baştan dizayn edilerek yurt dışından getirtilen son model makinelerle teçhiz edilmiştir. Bilhassa Fransa'dan getirtilen usta ve mühendislerin de destekleriyle top dökümünde ve diğer askerî malzemelerin imalatında önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Ayrıca Tophane-i Âmire ve müştemilatının kapladığı alan genişletilerek, topçu ve top arabacılarının ikametleri için kışlalar inşa edilmiş ve bu sayede Tophane, tam teşekküllü bir askerî tesis hüviyetine kavuşturulmuştur. Ayrıca Yeniçeri Ocağı içerisinde yer alan Topçu Ocağı adına ilk defa düzenlenen nizamname ile ocak kurumsal bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Topçu Ocağı'nın amiri konumundaki Topçubaşı için genişletilen meydanda, Topçubaşı ve Topçubaşılık kalemi için idari binalar inşa ettirilmiştir.⁴⁶

Resim 5. Tophane Meydanında Bulunan Topçubaşılık Binası.⁴⁷

.....
46 Mehmed Raif, s. 160; Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 18. Bu bina, Sultan II. Mahmud tarafından yeniden inşa edilecek olan ve 1832 yılında Topçubaşılığın yerine Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin ihdas edilmesiyle Tophane-i Âmire Müşirlik binası olarak kullanılmaya devam edilecek binadır. Bkz. Pınar Çevik Azap, Tophane-i Amire Müşiriyeti, (İstanbul: Timaş Akademi Yayınları, 2023), s. 284.

47 J.F. Lewis'in Topçubaşılık binası çizimi için bkz. Gravürlerle Türkiye İstanbul 1, s. 234.

Sultan III. Selim'in sağladığı imkanlarla görev yapmak için İstanbul'da bulunan Antoine Ignace Melling'in deniz tarafından resmettiği XIX. yüzyıl başındaki Tophane çiziminde, solda Kılıç Ali Paşa Cami, Tophane Çeşmesi, çeşmenin arka tarafında Topçubaşı ve Topçubaşılık Kalemi binaları, onun biraz üzerinde Tophane-i Âmi-re'nin beş kubbeli ve tek kubbeli dökümhane binaları, sahil kısmında yer alan boşlukta nizam-ı cedid askerinin talimleri için yine Sultan III. Selim tarafından genişletilen talimhane meydanı ve onun hemen sağında denize paralel bir şekilde sıralanan Topçu ve Top Arabacıları kışlaları ile kışlaların ortasında bulunan kışla camisi seçilebilmektedir.

Resim 6. Antoine Ignace Melling'in Tophane-i Âmire Çizimi.⁴⁸

Sultan II. Mahmud Döneminde Tophane

Sultan III. Selim zamanında kapsamlı bir ıslahat programı çerçevesinde her anlamda yenilenen Tophane-i Âmire ve müstemilatı, Sultan Selim'in saltanatının son yıllarında Tophane'de meydana gelen büyük bir yangından zarar görmüş, özellikle deniz kıyısında yer alan Topçu ve Top Arabacıları kışlaları ile dört yüz kadar ev yanmıştır.⁴⁹ Sultan II. Mahmud, 1808 yılında tahta çıkışının hemen akabinde

.....

⁴⁸ Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de Constantinople- de rives du Bosphore*, Alb, 2/23.

⁴⁹ Cezar, "Yangınlar ve Tabii Afetler," s. 366; Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 18.

Tophane'de Arabacılar Kışlası içerisinde bulunan arazi üzerine kendisinin de Cuma ve bayram namazlarını kılabilceği bir cami yaptırmıştır.⁵⁰

Resim 7. Tophane-i Amire ve Müştemilatı (1809-1810).⁵¹

II. Mahmud döneminde, Hobhouse'un deniz tarafından resmettiği Tophane çiziminde, sol tarafta Tophane Çeşmesi, hemen yukarısında beş kubbeli ve tek kubbeli dökümhane binaları, sağ tarafta deniz kıyısına paralel kışlalar ve kışlaların ortasında minaresi ve kubbesi görülen kışla cami ve kışlaların sol boşluğunda talim meydanı görülebilmektedir. Ancak 1823 yılında büyük semt yangınlarından Tophane-i Âmire ve müştemilatı büyük zarar görmüştür. 17 Cemaziyelahir 1238 tarihinde [1 Mart 1823] saat üçte Tophane'de Firuz Ağa Cami yanındaki bir *fakire hatunun hanesinde* çıkan yangın, şiddetli rüzgârın etkisiyle gece saat sekize kadar ilerlemiş ve on yedi saat müddetle deniz kenarında topçu ve arabacı kışlalarına ulaşmıştır. Yangın daha sonra kışlalardan Salıpazarı, Fındıklı ve Gümüşsuyu

50 Şefaattin Deniz, "Sultan II. Mahmud'a Ait İki Vakıf Eser: Arabacılar Kışlası ve Nusretiye Camileri," *Türk Dünyası Araştırmaları*, 218 (2015), s. 164.

51 John Cam Hobhouse'un Tophane çizimi için bkz. <http://tr.travelogues.gr/tag.php?view=12940>

yukarılarına ve oradan da mezarlıklara ve bir taraftan dökümhanenin bazı kısımlarını yakarak Beyoğlu taraflarına kadar ilerlemiştir.⁵² Söz konusu bu yangında zarar gören kışlaların, bir an evvel inşası gerekli olduğundan Topçular Kışlası, Karhane ve Dökümhane'nin bazı zarar görmüş yerlerinin inşa ve tamiri eminliğine Lağımcıbaşı Serbostaniyan Ali Bey tayin edilmiştir. Ayrıca Arabacılar Kışlası bina eminliğine de Kassabbaşı Ali Efendi yangından dört gün sonra yani 5 Mart 1823'te tayin edilmiştir.⁵³ Bu yangında, Sultan III. Selim zamanında Topçu ve Top Arabacıları kışlaları ortasına inşa edilmiş olan ancak 1804 yılındaki yangından zarar görüp Sultan II. Mahmud'un saltanatının hemen başında yeniden inşa ettirdiği Arabacılar Kışlası Camisi de zarar görmüştür. Sultan II. Mahmud, yangından zarar gören Topçu ve Top Arabacıları kışlaları ile birlikte bir bütünlük oluşturan caminin yeniden inşası için harekete geçmiş ve 14 Mart 1823'te caminin inşasına başlanılmıştır.⁵⁴ Caminin mimarlığı Balyan ailesinden Krikor Amira Kalfa'ya verilmiştir. 7 Nisan 1826 Cuma günü Sultan II. Mahmud'un da katılımıyla caminin açılışı yapılmış, Sultan II. Mahmud inşaatı tamamlanan camideki ilk Cuma namazını kılmıştır.⁵⁵ Sultan II. Mahmud Vak'a-i Hayriye'den yani 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bu büyük olayın hatırasına binaen camiye, Nusretiye adını vermiştir.⁵⁶

.....

52 Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, haz. Ziya Yılmaz, (İstanbul: Osav Yayınları, 2000), s. 189; Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Bir Semt-i Meşhur Tophane, Değişimin ve Yıkımın Hikayesi*, (İstanbul: İstanbul Şehri Kültür Araştırmaları Merkezi, 2009), s. 28; Afife Batur, *Sultan Abdülmecid'in Bir Mimarı William James Smith*, (İstanbul: İstanbul Kültür A.Ş., 2016), s. 176-178. Semavi Eyice, meşhur Firuz Ağa yangınının meydana geliş tarihini 24 Şubat 1823 olarak vermiştir. Bkz. Semavi Eyice, "Nusretiye Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, 2007, 274-276.

53 Mehmed Esad Efendi, s. 190.

54 Deniz, "Arabacılar Kışlası ve Nusretiye Camileri," s. 167. Semavi Eyice caminin inşasına başlanılma tarihini Haziran 1823 olarak vermiştir. Bkz. Eyice, "Nusretiye Cami," s. 274-276.

55 Deniz, "Arabacılar Kışlası ve Nusretiye Camileri," s. 167.

56 Sertoğlu, *Büyük Resimli İstanbul Ansiklopedisi*, s. 464.

Sultan II. Mahmud, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması esnasında Yeniçerilerin isyanına dâhil olmayarak isyanın bastırılmasında faydasını gördüğü Topçu Ocağı'nı lağvetmeyerek bu ocağı, yeni kurduğu askerî sistemin içerisine dâhil etmiştir. Bu dönemde, Sultan III. Selim saltanatında topçu sınıfına mahsus olarak kaleme alınan nizamname tadil edilmiş ve topçu ile top arabacıbaşlıkları lağvedilmiştir. Osmanlı ordusunun mümtaz kısmı olarak kabul gören topçular, Seraskerlik makamı nezaretinde olmak üzere Topçu Ocağı Nezareti olarak yeniden düzenlenmiş ve ocağın başına en yüksek idari amir konumunda bir nazır tayin edilmiştir.⁵⁷

Sultan II. Mahmud, 1826 yılında yeni oluşturulan askerî sisteme dâhil edilen ve kurumsal anlamda ihya edilen Topçu Ocağı'nın idari amiri konumundaki Topçu Nazırı için, daha evvel Sultan III. Selim zamanında Tophane Meydanı'nda yaptırılan Topçubaşı ve Topçubaşılık Kalemi binasını yıktırarak yeni bir idari bina inşa ettirmiştir. Ayrıca kendisi, Yeniçeri isyanının bastırılmasında faydasını gördüğü topçu askerlerine bir hatıra nişanesi olarak Şehzadebaşı'nda Yeniçeri kışlasının büyük kapısından sökülen sütunları getirterek yeni baştan yapılan idari binanın cephe duvarlarına yerleştirmiştir.⁵⁸ Gerek Sultan III. Selim zamanında gerekse de Sultan II. Mahmud zamanında bahsi geçen Topçubaşı/Topçu Ocağı Nazırı Binası, beş kubbeli top dökümhane binalarının hemen önünde ve Tophane Çeşmesi'nin hemen arkasında bulunmaktadır.

.....

57 Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* 2, (İstanbul: e Yayınları, 2008), s. 53; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), İkinci kısım birinci fasıl s. 9. Sultan II. Mahmud, bu düzenlemelerle var oluşundan itibaren Yeniçeri Ocağı'nın bir birimi olan Topçu Ocağı'na bağımsız bir kurumsal hüviyet kazandırılmasında önemli bir adım atmıştır. Bu dönemde yapılan düzenlemeler 1832 yılına temel oluşturmuş ve Sultan II. Mahmud 1832'de kurumu "Müşiriyet" olarak ihdas etmiştir. Tophane-i Âmire'nin 1832 yılında Müşiriyet olarak tesis edilme sürecinin detayları için bkz. Çevik Azap. s. 27-28.

58 Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 3, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), s. 513.

Resim 8. Topçu Ocağı Nazırı'nın Tophane Çeşmesi'nin Arkasında Bulunan İdari Binası.⁵⁹

Bu yıldan itibaren Sultan II. Mahmud zamanında Tophane-i Âmire ve müştemilatında köklü değişiklikler yaşanmıştır. Sultan II. Mahmud, XIX. yüzyılın ikinci çeyreği itibariyle sanayileşme faaliyetlerini artırmış ve bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin kara ordularına gerekli her türlü silah ve mühimmatın imalatını gerçekleştiren Tophane-i Âmire ve müştemilatının büyük bir sanayi tesisi haline getirilmesi üzerine adımlar atmıştır. Bu kapsamda evvela deniz kıyısında ve denize paralel bir şekilde sıralanan ve 1823 yılındaki yangında yanan kışlalar, 1826 yılı sonrasındaki düzenlemeler neticesinde tedricen bulundukları yerlerden kara tarafına nakledilmiştir. Kışlaların deniz kıyısındaki yerlerine ise kargir bir Top Vapur Makinesi ile bir başka fabrika daha ilave edilmiştir.⁶⁰

Sultan II. Mahmud bir yandan askerî fabrikalaşma adına önemli faaliyetlerde bulunurken diğer taraftan da 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra oluşturduğu askerî sistemde yer verdiği Topçu Ocağı'nın kurumsal kimliğinin değişmesi sürecini başlatmıştır. Bu doğrultuda temelleri Fatih Sultan Mehmed zamanında atılan Tophane-i Âmire, 1832 yılında "Müşiriyet" olarak

59 Charles Pertusier, 1817, <http://tr.travelogues.gr/item.php?view=56389>

60 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 18.

yeniden ihdas edilmiştir. Kurumun başına, Müşir rütbesini taşıyan bir komutan getirilmiştir.⁶¹ Tophane-i Âmire, bu yıldan 1908 yılında lağvedilene kadar “Müşiriyet” hüviyetini taşıyan modern askerî bir kurum olarak varlığını devam ettirmiştir. Tophane-i Âmire Müşiri, Osmanlı kara ordusu için gerekli olan her türlü silah, top ve askerî malzemeyi imal etmekte olan askerî fabrikaların yöneticisi olmakla birlikte idaresi altında bulunan topçu birliklerinin komutanlığını da yürütmüştür.⁶²

Resim 9. Tophane-i Âmire Müşiriyeti'nin Kurumsal Anteti.⁶³

1832 yılında Müşiriyet olarak ihdas edilen ve Osmanlı Devleti'nin kara ordusu için gerekli olan her türlü silah, mühimmat ve askerî teçhizatın imalat ve ithalatından sorumlu yegâne kurum olan Tophane-i Âmire, bu fonksiyonunu 1908 yılında lağvedilene kadar devam ettirmiştir.

XIX. Yüzyılın İkinci Yarısından Lağvedilene kadar Tophane-i Âmire Yapıları

Müşirlik Binası

Sultan III. Selim zamanında yapılan ve Sultan II. Mahmud tarafından yeniden inşa edilen ve önce Topçubaşı ardından Topçu Nazırı tarafından kullanılan bina, Müşiriyet'in tesis edilmesi ile birlikte Tophane Müşiri'nin idari ofisi olarak kullanılmaya devam edilmiştir.

.....

61 Osmanlı askerî sistemi içerisinde en yüksek askerî rütbe olan “Müşir”, günümüz deyimıyla Mareşallik rütbesine denktir. Bkz. Zekeriya Türkmen, “Müşir,” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, 2006, 32, 160.

62 Çevik Azap, s. 35.

63 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK), 87/22, Lef 1.

Thomas Allom

W. Floyd

*Tophane Çeşmesi ve pazar yeri The Tophane Fountain and market quarter***Resim 10.** Tophane Müşirlik Binası ile Tophane Çeşmesi.⁶⁴

Kurumun en yüksek rütbeli amiri olan müşirin idari ofisi olarak kullanılmaya devam eden müşirlik binası, zaman içerisinde birçok defa onarım görmüş ve kimi zaman dış çehresinde birtakım değişiklikler yapılmıştır.⁶⁵

Müşirlik binası, 1864 yılında binanın ikinci katında bulunan kalem odalarının yanındaki kahve ocağında çıkan yangından büyük zarar görmüş, bu sebeple yeniden inşa edilmesi için faaliyetler başlatılmıştır. Yanan bina ile birlikte yanında bulunan ve daha önce Topçu Mektebi inşası için ayrılan boş arsa birleştirilerek, eskisinden büyük ve batılı mimari tarzında yeni bir müşirlik dairesi inşa edilmiştir.⁶⁶ Yeniden inşa edilen bu müşirlik binası, 1908 yılında kurum lağvedilene kadar kullanılan Müşirlik dairesidir.

.....

64 Tophane Çeşmesi'nin ilerisinde Nusretiye Cami görülmektedir. Robert Walsh ve Thomas Allom'un çizimi için bkz. Gravürlerle Türkiye İstanbul 1, s. 230.

65 Gerekli durumlarda kimi zaman binanın iç kısımları, kimi zaman da dış cephesi tamir edilerek kullanıma devam edilmiştir. Bkz. BOA, İrade Tophane (İ.TPH), 8/13, Lef 2; BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı (BEO), 2890/216702.

66 İki katlı olarak inşa edilen binanın zemin katları Tophane-i Âmire'ye gelir getirmesi için dükkanlar şeklinde kullanılmıştır. Mehmed Raif, s. 160.

Resim 11. Tophane-i Amire Müşirlik Binası.⁶⁷

Yeniden inşa edilen bu binanın konumu, Tophane Çeşmesi karşısından Salıpazarı tarafına doğru yani yolun karşısındaki Nusretiye Cami'ye doğru kaydırılmıştır.

Resim 12. Müşirlik Dairesinin Ön Cephe Görünümü.⁶⁸

.....

67 İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, 90839-26.

68 <https://www.loC.gov/item/2003672011/>

Eski Müşirlik Binası yerine ise müşirliğin tüm idari işlerinin yürütüldüğü idari binalar sıralanmıştır. Bu binalar Tophane Çeşmesi'nin hemen karşısındaki klasik beş kubbeli ve tek kubbeli dökümhane binası önünden Fındıklı istikametine doğru sıralanmaktadır.

Resim 13. Tophane-i Amire Müşiriyeti İdari Binaları.⁶⁹

Tophane Fabrikaları

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da yaygınlaşan sanayileşmenin bir yansıması olarak Osmanlı Devleti de geleneksel sanayiye bırakarak buhar gücüyle çalışan makineleri kullanmak üzere yeni fabrikalar kurmaya başlamıştır. Sultan III. Selim zamanında temelleri atılan fabrikalaşma, bilhassa Sultan II. Mahmud tarafından geliştirilerek artırılmıştır. Bu doğrultuda Sultan II. Mahmud, 1830'lu yıllardan itibaren askerî sanayiye geliştirmiş ve Tophane-i Âmire'ye bağlı olmak üzere yeni askerî fabrikalar tesis edilmiştir.⁷⁰ Sultan II. Mah-

.....

69 Müşirlik kalem binalarının hemen arkasında 1743 yılında inşa edilen beş kubbeli ve hemen yanında tek kubbeli dökümhane binaları göze çarpmaktadır. Bkz.

https://tr.pinterest.com/pin/814025701380259612/sent/?invite_code=0c25cf4b5e-d541e49793b7eaa77bf29b&csfo=1

70 Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi," çev. Yavuz Cezar, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD), XIV (1974), s. 17.

mud, 1826 yılından itibaren başlattığı yeni askerî düzenin de etkisiyle Tophane'de deniz kıyısında bulunan top ve top arabacı kışlalarını tedricen yolun diğer tarafına yani kara tarafına naklederek bu kışlaların arazisine 1830'lu yılların sonlarına doğru Tophane-i Âmire fabrikaları inşa ettirmiştir. Bu doğrultuda deniz kıyısında evvela Top Vapur Fabrikası ile hemen bitişiğine Tüfekhane-i Âmire inşa edilmiştir.

Resim 14. Tophane-i Âmire Fabrikalar Grubu.⁷¹

Top Fabrikası; “Tophane Vapur Fabrikası”, “Vapurhane”, “Vapur Ebniyesi” gibi değişik kullanımlarla 1836 yılı içerisinde inşa edilmeye başlanmıştır.⁷² İnşaatin tamamlanması ile daha evvel Sultan III. Selim zamanında İngiltere’den getirtilen makine, alet ve edevat ve Sultan II. Mahmud zamanında yine İngiltere’den getirtilen makineler, İngiltere’den gelen ustalar tarafından fabrikaya yerleştirilmiştir.⁷³ Tophane-i Âmire Vapuru, imal edilen topların naklinin kolay olması için o zamanki sahil kenarında inşa edilmişti. Top fabrikasında genel olarak; torna etmek, su vermek, çember veya mantel geçirmek, kama yatağı açmak, yiv küşat etmek ve tamamlanan namluları kundakları üzerine yerleştirmek gibi top imalatının aşamaları gerçekleştirilmiş-

.....
⁷¹ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, 90817-24.

⁷² BOA, Cevdet Askeriye (C.AS), 543/22738.

⁷³ BOA, C.AS. 513/21415.

tir. Ayrıca 1850 yılından itibaren faal olan Zeytinburnu Fabrikası'nda taslak olarak kalıba dökülen her cins top, Tophane-i Âmire'ye gönderilmiştir. Burada söz konusu toplar, gerekli tezgâhlarda işlem gör-
dükten sonra, kullanılır hâle getirilmiştir.⁷⁴

1847'de Sultan Abdülmecid, bu fabrikalara bir marangozhane, 1866 yılında Sultan Abdülaziz de daha başka bölümler ilave ettirmek suretiyle Tophane-i Âmire'nin deniz kenarında bulunan fabrikalarını ve hacimlerini genişletmişlerdir.⁷⁵

Tüfekhane-i Âmire; Top Vapuru Fabrikası ile birlikte 1836-1837 yıllarında "Tüfekhane-i Mamure Vapurhanesi" adı altında Âgâh Efendi tarafından inşa edilmeye başlanmıştır. Her iki fabrikanın da imalat ve idari işleri inşaatlarının tamamlanmasından sonra, Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne bağlanmıştır.⁷⁶ Muhtelif tüfek parçalarının hazırlanıp monte edilmesiyle tüfek imal edilen Tüfekhane-i Âmire "resim ve muayene odası", "asıl tüfekhane", "kundakhane", "demirhane" ile tüfek parçalarına su vermeye, parçaları boyamaya ve cilalamaya mahsus "tavhane", "boyahane" ve "baskihane (tecrübe)" birimlerden oluşmaktaydı.⁷⁷

Resim 15. Tophane Fabrikaları.⁷⁸

.....
74 Miralay Ahmed Muhtar Paşa, *Osmanlı Topçuları*, haz. Ahmet Köç, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2013), s. 105-107.

75 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 18.

76 BOA, C.AS. 557/23360, Lef 2.

77 Miralay Ahmed Muhtar Paşa, s. 109-110.

78 Denize dik bir şekilde sıralanan Tophane Fabrikaları görülmektedir. Bkz. Salt Araştırma, AHISTTOPH004.

Söz konusu fabrikalar üretim faaliyetlerine bağlı olarak zamanla genişletilmeye ihtiyaç duymuştur. Bu kapsamda, Top ve Tüfek fabrikaları, Fındıklı tarafına doğru zaman zaman geniştilmiştir.⁷⁹

Resim 16. Tophane Fabrikalarının Denizden Görünümü.⁸⁰

Sultan II. Mahmud zamanında deniz kenarında tesis edilen Top ve Tüfek fabrikalarının yanına 1847’de Sultan Abdülmecid bir Marangozhane ilave ettirmiştir.⁸¹ Marangozhane’nin de kendi içinde kereste ve eşya ambarıyla nakkaşhane kısımları bulunuyordu.⁸² Her çeşit ahşap parçaların ve özellikle ahşap kundaklarla ahşap arabaların, demir kundak ve arabalara mahsus tekerleklerin ve orduda özellikle topçulukta kullanılan her cins ahşap araba ve sairenin imali burada yapılmaktaydı.⁸³

.....

79 BOA, BEO. 162/12085; BOA, İrade Hususi (İ.HUS), 42/69, Lef 2.

80 Abdullah Biraderler’in İstanbul koleksiyonundan. <https://www.loc.gov/item/2003672032/>

81 Gülersoy, “Son 400 Yılda,” s. 18.

82 BOA, İ.TPH. 14/7, Lef 2.

83 Miralay Ahmed Muhtar Paşa, s. 109-110.

Resim 17. Tophane-i Âmire Fabrikalarından Marangozhane'nin Cepheden Görünüşü.⁸⁴

Tophane-i Âmire fabrikaları arasında önemli bir fonksiyonu bulunan Marangozhane'nin kapladığı alan, zamanla artan ihtiyaca binaen genişletilmiştir ve ilave binalarla tam teşekküllü bir Marangoz Fabrikası olarak işlevine devam etmiştir.⁸⁵

Tophane Kışlası-Tophane Sanayi Alayları Kışlası

Top dökümhane binalarıyla beraber erken tarihlerden itibaren mevcut olan ve semt yangınlarından aldığı ağır tahribatlar nedeniyle defalarca yeniden inşa edilen Topçu Kışlası ile Sultan III. Selim zamanındaki düzenlemeler neticesinde Tophane'ye nakledilen Top Arabacıları Kışlası, Sultan II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında bir yangında büyük tahribat görmüş ve Sultan II. Mahmud tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. 1823 yılında meydana gelen büyük Firuz Ağa yangınında da aynı durumun yaşanması üzerine Sultan II. Mahmud, bir yıl gibi kısa bir sürede yanan tüm binaları inşa ettirmiştir. Ayrıca 1826 yılından sonra oluşturulan askerî sistem kapsamında

.....
⁸⁴ Abdullah Biraderler'in İstanbul koleksiyonundan. <https://www.loc.gov/item/2003672029/>

⁸⁵ BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 960/75925, Lef 2.

varlığını devam ettiren Tophane-i Âmire'nin, büyük bir askerî sanayi merkezi olması adına köklü değişiklikler yapılmasının önünü açılmıştır. Kurumsal düzenlemelerin yanı sıra deniz kıyısında bulunan ve yangın sonrasında yeniden inşa edilen kışlalar,⁸⁶ tedricen bulundukları yerden kara tarafına yani aynı yangın sonrası inşa edilen ve 1826 yılında açılan Nusretiye Cami'nin karşı tarafına nakledilmiştir. Kışlalardan boşalan kısma ise yukarıda da bahsedildiği üzere 1830'lu yıllardan itibaren Top Vapuru Fabrikası ve Tüfekhane-i Âmire inşa edilmiş ve ilerleyen dönemlerde bu fabrikalara bir de Marangozhane-i Hümayun ve müştemilatı eklenmiştir. Bu fabrikaları da içine alan Tophane Meydanı, her ne kadar sanayi alayları kışlalarının cadde tarafına nakledilmesiyle kışla işlevini kaybetmişse de aşağıda da bahsedileceği üzere Tophane Kışlası olarak adlandırılmaya ve kışla formunu korumaya devam edilmiştir.

Kara tarafına nakledilen [Sanayi] kışla binalarının kapladığı alan ise zamanla artan ihtiyaç kapsamında giderek genişletilmiştir. Kara tarafında bulunan bu kışla binaları, alışıldık kışla formu olan ortası avlulu kare planlı kışlalardan olmak yerine cadde üzerinde birbiri peşi sıra Salıpazarı'na doğru sıralanmıştır.⁸⁷

1830'lu yıllar itibariyle yeni yerlerine nakledilen bu kışlalar, bilhassa Tophane-i Âmire askerî fabrikalarında hem istihdam edilmek hem de Tophane-i Âmire içerisinde bulunan Sanayi Mektebi'nde eğitim görmek üzere 1862 yılında teşkil edilen⁸⁸ İmalat/Sanayi Alayları'nın ikametlerinde kullanılmıştır. Zamanları sayıları çoğaltılan Sanayi Alayları'nın ikamet ettikleri bu kışlalar, a ve b blok olmak üzere iki blok şeklinde Nusretiye Cami karşılarından Salıpazarı'na doğru sıralanmıştır. İlk başta iki katlı olarak inşa edilen bu kışla binaları ilerleyen süreçte üçüncü bir katın ilavesiyle genişletilmiştir.⁸⁹

.....

86 Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 18.

87 Tophane kışlalarının tek dizi şeklinde yapılmış binalarının, bu duruma istisna teşkil ettiğini Fransız Askerî Ataşesi yazdığı hakkında. Bkz. Gülersoy, "Son 400 Yılda," s. 18.

88 BOA, İrade Meclis-i Vala (İ.MVL), 476/21560, Lef 5.

89 BOA, BEO. 3300/247431.

Resim 18. Tophane-i Âmire Sanayi Alayları Kışlası.⁹⁰

Nusretiye Cami'nin tam karşı tarafından itibaren Salıpazarı'na doğru sıralanan bu üç katlı kışlaların [Sanayi alayları kışlaları] alt katlarında, Tophane-i Âmire'ye gelir getirmek üzere ahaliye kiralanan dükkânlar bulunmaktaydı. Dükkanların üst tarafında ise aynı zamanda Tophane Sanayi Mektebi'nde eğitim gören Sanayi Alayları'nın teneffüs katları yer almaktaydı.

Resim 19. Tophane Sanayi Alayları Kışlası.⁹¹

.....
90 Salt Araştırma, AHISTTOPH049.

91 <http://www.eskiistanbul.net/30/tophane-kislasi>

Diğer yandan bir tarafı Nusretiye Cami önünden denize uzanan fabrika binaları ile çevrili, bir tarafı Kılıç Ali Paşa Cami tarafındaki levazım ambarları ile çevrili ve diğer bir tarafı da demir parmaklıklı, yüksekliği az bir duvar ile caddeden ayrılan “Tophane Kışlası/Tophane Meydanı/Talimhane Meydanı” gibi ayrı isimlerle anılan arazi üzerindeki fabrikalar kısmı bulunmaktadır.

Resim 20. Tophane Müşirlik Binası Karşısında,
Etrafı Çevrili Tophane Kışlası.⁹²

Bu fabrikaları da içerisinde barındıran Tophane Kışlası, kısmi kare şeklindeki bir meydan formunda ve meydanın bir tarafı denize açılmaktadır. Ayrıca küçük bir karşılama rıhtımı bulunmaktadır. Kışlanın ortasında ise Tophane Kasrı ve hemen önünde bir saat kulesi yer almaktadır. Bu şekliyle cadde tarafında ve deniz tarafında bulunan arazisiyle adeta ikiye bölünmüş olan Tophane-i Âmire ve müştemilatı,⁹³ 1908 yılında kurum lağvedilene kadar tam bir askerî sanayi kompleksi olarak faaliyetlerine devam etmiştir.⁹⁴

.....

⁹² İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, 90819-72.

⁹³ Mehmed Râif, s. 369-370.

⁹⁴ Tophane Fabrikaları yine Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Zeytinburnu Fabrikaları, Kırkağaç Fişek Fabrikası, Hendek Hizar

Diğer Yapılar...

Tophane Kasrı ve Tophane Saat Kulesi

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi sonrası temelleri atılan top dökümhanesi, padişahların top döküm merasimini izlemek üzere zaman zaman ziyaret ettikleri bir mekândı. Top dökümhanesinin önünde yer alan arazide, padişahların söz konusu bu top döküm merasimlerini izlemek üzere Tophane-i Âmire'ye gerçekleştirdikleri ziyaretlerinde kaldıkları ahşap bir kasır/hünkâr dairesi bulunmaktadır.⁹⁵ Erken tarihlerden itibaren var olduğu bilinen bu kasır, 1719 yılında meydana gelen büyük semt yangınında Tophane'ye ait diğer binalarla beraber zarar görmüştür. Bunun üzere kasır, Sultan III. Ahmed zamanında 1723 yılında Damad İbrahim Paşa tarafından ahşap olacak şekilde yeniden inşa edilmiştir. Keza 1765 yılında meydana gelen Tophane yangınında büyük tahribat gören Tophane-i Âmire müştemilatı, Sultan III. Mustafa ve ardından Sultan III. Selim tarafından 1790 yılında da büyük bir tamirat geçirmiştir.⁹⁶ Sultan III. Selim zamanında gerçekleştirilen bu tamiratla, kendisinden önceki padişahlar döneminde olduğu gibi Tophane-i Âmire'ye geldiği zaman istirahati için bir sarnıç ve onun üzerinde de bir köşk inşa edilmiştir.⁹⁷

Sultan III. Selim'in saltanat yıllarında yenilenen söz konusu bu ahşap köşk, 1823 yılında meydana gelen Firuz Ağa yangınında, topçu ve top arabacıları kışlaları, dökümhane binası ile birlikte yanmıştır. Bunun üzerine dönemin padişahı Sultan II. Mahmud, yangın

.....

Fabrikası, Konya ve Kayseri Güherçile fabrikaları ve Bakırköy baruthaneleri ile beraber Osmanlı ordusu için gerekli olan her türlü ateşli silah ve mühimmatın imalat, bakım ve tamiratlarını gerçekleştiren fabrikalar olarak faaliyetlerini 1908 yılında müşiriyet lağvedilene kadar Tophane-i Âmire'ye bağlı olarak devam ettirmişlerdir. Tophane-i Âmire'nin merkez kampüsü konumunda olan Tophane'de ve Tophane dışında olup Tophane-i Âmire'ye bağlı olan tüm askeri fabrikaların detayları için bkz. Çevik Azap, s. 314-354.

95 Aydüz, "Tophane-i Âmire ve Müştemilatı," s. 649.

96 Batur, s. 176; Aydüz, "Tophane-i Âmire ve Müştemilatı," s. 649-650.

97 Çelik Gülersoy, "Son 400 Yılda Tophane Semtı," *VIII. Türk Tarih Kongresi*, 3 (1983), s. 1645.

sonrası zarar gören bu binaları tamir ettirmiştir ve söz konusu kasrı da yıktırarak yeniden inşa ettirmiştir.⁹⁸

Resim 21. Tophane Meydanında Bulunan Tophane Köşkü/Kasrı ve Tophane Çeşmesi Çizimi (1819).⁹⁹

Sultan Abdülmecid zamanına gelindiğinde ise etrafı çevrili bir şekilde sınırları belirlenen Tophane Meydanı, aynı zamanda bir merasim alanı olarak da işlevselleştirilmiştir.¹⁰⁰ Bu kapsamda Sultan Abdülmecid, kışla sınırlarının içerisine, batılı mimari tarzında kârgir bir kasır inşa edilmesini istemiştir. Mimarlığına da İngiliz Sefareti Mimari William James Smith seçilmiştir. 1846 yılında inşasına başlanılan kasır 1852 yılında tamamlanmıştır. Kasrın mimari Smith, iç dekorasyonda kullanılan birçok mobilyanın İngiltere’den getirilmesinde aracı olmuştur.¹⁰¹

.....

98 Aydı, “Tophane-i Âmire ve Müstemilatı,” s. 650; Gülersoy, “Son 400 Yılda Tophane Semti,” VIII. *Türk Tarih Kongresi*, s. 1645.

99 Antoine Ignace Melling, *Voyage Pittoresque de constantinople- de rives du bosphore*, Alb, 2/24.

100 Aydı, “İstanbul’un Gümüş Şehri,” s. 132.

101 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d), 9210, Lef 7.

Resim 22. Tophane Kasrı.¹⁰²

Fabrikaların bulunduğu ve aynı zamanda bir merasim alanı olarak kullanılan etrafı demir parmaklıklarla çevrili Tophane Meydanı'nda, Tophane Kasrı'nın inşasına başlanıldığı zamanlarda bir de saat kulesi inşasına karar verilmiştir. 1848 yılında inşası tamamlanan saat kulesine, büyük bir saat yerleştirilmiştir.¹⁰³ Tophane Kasrı ile beraber saat kulesinin inşa edilmesi talimatını veren Sultan Abdülmecid, kulenin tamamlanması üzerine Tophane'ye gelerek kulenin muayenesini gerçekleştirmiştir.¹⁰⁴

Resim 23. Tophane Fabrikalarının Bulunduğu Tophane Meydanı'nda Tophane Kasrı ve Tophane Saat Kulesi (1890).¹⁰⁵

.....

102 Abdullah Biraderler'in koleksiyonu, Gallica, 10/80.

103 BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.}MKT), 155/15.

104 BOA, A.}MKT. 154/27.

105 Tophane Kasrı'nın hemen arkasında Müşirlik Binası'nın çıkması göze çarpmaktadır. Guillaume Berggren'den Tophane Meydanı için bkz. <http://www.eskiistanbul.net/2314/tophane-kislasi-genel-gorunumu-guillaume-berggren-1890>

Simgesel Sivil Mimari Eserler

Nusretiye Cami, 1823'teki Firuzağa yangınında zarar gören Top Arabacıları Camisi yerine, Sultan II. Mahmud tarafından Kırkor Amira Balyan'a yaptırılmıştır. Sultan Mahmud, 1827'de inşası tamamlanan camiye, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması nedeniyle Nusret (Zafer) adını vermiştir. Tophane Cami olarak da bilinen cami, Tophane-i Âmire ve Tophane Kışlası ile bir manzume teşkil ederek Tophane-i Âmire'nin ve Tophane'nin ayrılmaz birer simgesi olarak yer edinmiştir.¹⁰⁶

Resim 24. Nusretiye Cami.¹⁰⁷

Tophane Çeşmesi, 1732 yılında Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılmıştır.¹⁰⁸ Tophane Kışlası'nın dışında kalan çeşme, Tophane-i Âmire yapılarıyla beraber meydanın simgesel yapılarından biri olarak yer almıştır.¹⁰⁹ Top dökümhanesi karşısında bulunan Tophane

.....

¹⁰⁶ Eyice, "Nusretiye Cami," s. 274-276.

¹⁰⁷ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, 90763.

¹⁰⁸ Semavi Eyice, "Çeşme," *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, 1993, 8, 277-287.

¹⁰⁹ Demet Binan, "Gülce Güleycan Okyay, Bir Kültürel Miras Alanı Olarak Karaköy-Tophane Bölgesi'nin Sahip Olduğu Değerlerin İrdelenmesi," *Mimar Sinan*

Çeşmesi'nin üzerindeki yıldızlı süsler, Sultan III. Selim'in Tophane-i Âmire gerçekleştirdiği imar faaliyetleri kapsamında 1792-93 senele-
rinde tamir edilmiştir.¹¹⁰

Resim 25. Tophane Çeşmesi.¹¹¹

Değerlendirme

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra günümüzde Tophane olarak adlandırılan mevkide temellerini attığı ilk top dökümhanesi, Fatih Sultan Mehmed'den sonraki padişahlar döneminde gelişerek ve genişleyerek faaliyetlerine devam etmiştir. Sultan III. Selim'in askerî reformları ile revize edilen Tophane-i Âmire ve Müştemilatı, Sultan II. Mahmud döneminde geliştirilmeye devam edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kara ordusu için gerekli olan her türlü silah, mühimmat ve askerî teçhizatın imalatından sorumlu

.....

Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi-Temel Kuram, 23 (2017), s. 30.

110 Evren, s. 349.

111 İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, 90819; Salt Araştırma, AHISTTOPH010.

yegâne kurum olan Tophane-i Âmire, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında yeni oluşturulan askerî sisteme entegre edilmiştir. 1832 yılına gelindiğinde ise “Müşiriyet” olarak yeni baştan dizayn edilen Tophane-i Âmire, modern bir askerî kurum olarak müstakil hale getirilmiştir. Bilhassa XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yürütülen askerî fabrikalaşma hamleleriyle modern bir harp sanayi kompleksine dönüştürülen Tophane-i Âmire Müşiriyeti, XX. yüzyıla gelindiğinde Müşirlik binası, Müşirlik idarî binaları, kışlaları, fabrikaları ve fabrika müstemilatları ile demir parmaklıklarla ayrılan Tophane Meydanı içerisinde yer alan Tophane Kasrı ve Tophane Saat Kulesi ile, büyük bir askeri kompleks olarak faaliyetlerine devam etmekle birlikte semt olarak Tophane'nin mimari çehresini oluşturmuştur. 1908 yılında Müşiriyet hüviyeti lağvedilen Tophane-i Âmire, Harbiye Nezareti'ne bağlı bir birim olarak varlığını devam ettirdiyse de I. Dünya Savaşı'ndan sonra işlevini büyük oranda yitirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise fabrikaların Ankara'ya taşınması nedeniyle Tophane-i Amire fabrikalarının içerisinde bulunan makine ve teçhizatı da Ankara'ya nakledilmiştir. Tamamen âtıl hale gelen Tophane-i Âmire binaları zamanla harap olmuş ve 1955-1956 yıllarındaki bazı imar faaliyetleri ve yol genişletme çalışmaları kapsamında yıkılmıştır. Deniz kenarında bulunan fabrika binaları ise Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren farklı hizmetlerde kullanıldıysa da bu binalar da tedricen yıkılmış ve denizin doldurulması ile genişletilen arazisi günümüzde Galataport'un yapıldığı alan olarak değerlendirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in temellerini attığı ve semte adını veren Tophane-i Amire'den günümüze sadece beş kubbeli ve tek kubbeli dökümhane binaları ile Tophane Kasrı ve Tophane Saat Kulesi kalmıştır. Aynı zamanda semtin sivil mimarisinin önemli yapıları olan ve Tophane-i Amire ile adeta bütünleşen Nusretiye Cami ve Tophane Çeşmesi de Tophane'nin mimari değerleri olarak meydanı süslemeye devam etmektedir.